

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ЛІДЕРА

Кожний офіцер, сержант, викладач у системі військового навчання чи інша особа, яка відповідає вимогам і критеріям військового лідерства, безпосередньо впливають на формування готовності військовослужбовця до професійної діяльності, зокрема розглянуто психологічну підготовку військовослужбовців у ході педагогічної діяльності військового лідера. Досліджено характеристики військовослужбовця, що зумовлюють сформованість психологічної готовності до професійної діяльності, яке дозволяє конкретизувати сукупність характеристик військовослужбовця як напрями психологічної підготовки, зокрема внутрішні ресурси військовослужбовця до виконання професійних обов'язків в умовах бойової обстановки. Ідеться про ціннісно-професійні орієнтації (професійні знання й уміння, погляди, переконання та принципи виконання службових обов'язків), мотивацію, емоційний інтелект і стресостійкість, вольові якості, психологічні знання та вміння військового фахівця. Деталізовано зміст кожного з наведених внутрішніх ресурсів та способи їхнього формування в системі педагогічної діяльності військового лідера. Розглянуто активні методи практичного навчання, створення ситуацій, які вимагають від військовослужбовця аналізу та оцінювання предметів військової дійсності з обговоренням власного ставлення до них, проведення індивідуальних і групових бесід, використання заходів, що передбачають створення стресових ситуацій, прояв емоцій у військовослужбовців, їхнє фізичне виснаження тощо. Ураховано специфіку окремих внутрішніх ресурсів військовослужбовця й особливості їх формування і зазначено, що лише комплексна робота військових лідерів різної посадової приналежності (викладачі, командири, офіцери-психологи та ін.) забезпечить всебічну теоретичну та практичну психологічну підготовленість військовослужбовців.

Ключові слова: військовий лідер, військовослужбовець, психологічна підготовка, психологічна готовність, внутрішні ресурси, педагогічна діяльність, навчальні та виховні заходи.

Постановка проблеми. У попередньому дослідженні ми детально розглянули сукупність знань і вмінь військового лідера щодо виконання ним педагогічної функції [1]. При цьому зазначалося, що педагогічний складник лідерської діяльності зосереджується на проведенні групових та індивідуальних навчальних і виховних заходів з військовослужбовцями. Водночас педагогічна взаємодія з об'єктами навчання (виховання) переслідує не лише суто навчальні чи виховні цілі. Вплив військового лідера-педагога, яким може бути будь-який офіцер, сержант, викладач чи інша особа, яка відповідає вимогам і критеріям військового лідерства [2, 3], позначається, зокрема, на особистісному розвитку військовослужбовців, формуванні в них мотивів службової діяльності, характері взаємних стосунків усередині військового підрозділу, стані сприйняття особами, які навчаються військової справі, її небезпечних чинників та на інших аспектах становлення військових фахівців і колективів, що мають психологічний зміст. Таким чином, спостерігаємо об'єктивні підстави вважати педагогічну діяльність військового лідера одним із засобів та інструментів психологічної підготовки підлеглих, прогнозованим результатом якої є набуття військовослужбовцями певної психологічної готовності до професійної діяльності.

При тому, що існують очевидні шляхи і засоби психологічної підготовки військових фахівців через занурення їх у стресові ситуації в ході навчальних занять з тактики, вогневої чи фізичної підготовки, у цілому питання виконання військовими лідерами функції психологічної підготовки військовослужбовців у процесі педагогічної взаємодії не розкрито сучасними вченими, а отже, його недослідженість являє собою наукову проблему. Тому пропонуємо вирішення зазначеної проблеми щодо визначення характеристик військовослуж-

бовця, які зумовлюють його психологічну готовність до професійної діяльності та шляхів їх формування в системі педагогічної діяльності військового лідера.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність психологічної підготовки військових фахівців природним чином впливає з того, що бойові дії є жорстоким моральним, психологічним та фізичним випробуванням для людини, суттєво впливають на її психіку, призводять до важких наслідків. Зокрема, у порадику для офіцерів та сержантів щодо формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань антитерористичної операції [4] зазначено, що один лише чинник страху, який беззаперечно впливає на здатність людини виконувати поставлені завдання в бойовій обстановці, спостерігається у 90 % воїнів, зокрема в 45 % вояків у такій виразній формі, як блювання, небажане виділення сечі і калу, а в 10–25 % особового складу страх не проходить і після бою та переростає у бойову психічну травму. Відповідно питання психологічної готовності військовослужбовця до дій у бойових умовах є однаково важливо разом з питаннями їхньої теоретичної, практичної та фізичної готовності. Як наслідок, цьому питанню приділяється суттєва увага науковців та військових фахівців, які досліджують сутність психологічної готовності військовослужбовців та шляхи її формування.

У психологічній науковій літературі представлено аналіз поглядів фахівців на сутність і зміст поняття психологічної готовності до професійної діяльності взагалі [5–7]. Зокрема, справедливим вважаємо виокремлення напрямів, за якими відбувається його розгляд – функціональний та особистісний [5]. У першому випадку йдеться про особливий стан психіки, який забезпечить високий рівень досягнень у професійній діяльності, а в другому – про переконання, погляди, мотиви, вольові якості,

налаштованість на певну поведінку людини тощо. Вважаємо, що обидва підходи мають враховуватися військовим лідером, адже він здатний як впливати на психічний стан військовослужбовця напередодні чи під час важких випробувань, так і формувати його особистісні риси психологічної готовності в процесі педагогічної взаємодії з ним.

Розділяють справедливості поділу психологічної готовності військовослужбовця на особистісну та функціональну складові й такі фахівці у галузі військової психології, як О. Кохун, В. Мороз, І. Пішко, Н. Лозінська [8, с. 8-9]. Зокрема, вони визначили 20 показників особистої готовності, які класифіковані за групами моральної, вольової, комунікативної та загальнопсихологічної готовності, та 18 – щодо готовності функціональної, яка структурно поділяється на мотиваційну, когнітивну, креативну, орієнтаційну, операційну й оцінювальну складові. Не піддаючи критичному аналізу доцільність саме такої структурної побудови психологічної готовності військовослужбовця, зауважимо, що більшість із її компонентів, зокрема мотиваційний, когнітивний, креативний, комунікативний, операційний та інші, безпосередньо формуються під час педагогічного процесу. Цінними для нашого дослідження є й визначені науковцями основні компоненти системи формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань за призначенням: психологічна оцінка та діагностика особистісних якостей; психологічна підготовка на трьох рівнях регуляції – особистісно-смисловому, ситуативно-цільовому, операційно-виконавчому; психологічний супровід у процесі професійної діяльності [8, с. 12-13]. Вочевидь, що особливо другий з них є предметом педагогічної взаємодії військового лідера та військовослужбовців.

Схожі підходи до структурування та визначення змісту психологічної готовності військовослужбовців (їхніх окремих категорій) можна спостерігати і в роботах інших дослідників:

- структура психологічної готовності курсанта до службово-бойової діяльності в умовах ризику: мотиваційний, пізнавальний, емоційний, вольовий та поведінковий компоненти [9, с. 39];

- психологічна готовність військовослужбовця як один з основних компонентів готовності до бойових дій припускає, по-перше, усвідомлення військовим відповідальності за долю Батьківщини, рідних, близьких, впевненість у собі, своїх товаришах, бойовій техніці і зброї; по-друге, бажання боротьби, прагнення випробувати себе, долати свої слабкості, домагатися перемоги над супротивником [10, с. 20]. У цій характеристиці досліджуваного поняття ми спостерігаємо його ціннісно-професійні, мотиваційні та вольові характеристики;

- компоненти психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ ЗСУ до ведення бойових дій: пізнавально-орієнтаційний, мотиваційний, операційний, емоційно-вольовий [11, с. 84];

- психологічна готовність мобілізованих військовослужбовців до військової служби: зовнішній (соціальна, економічна та сімейна складові) та внутрішній (особистісний, регуляторний, когнітивний і мотиваційний компоненти) фактори [12];

- структура професійно-психологічної готовності фахівців військової розвідки: потребово-мотиваційний, інформаційно-пізнавальний, цілетворний, операційно-результативний та емоційно-почуттєвий компоненти [13, с. 148];

- компоненти структурно-функціональної моделі психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойового завдання: мотива-

ційний, вольовий, особистісний та функціональний [14, с. 209-210].

Узагальнюючи спільні риси наведених моделей психологічної готовності військовослужбовця до професійної діяльності, визначимо в контексті нашого дослідження, що нею є його стан, який характеризується мобілізацією внутрішніх ресурсів до виконання професійних обов'язків в умовах бойової обстановки, при цьому зазначеними внутрішніми ресурсами слід вважати:

- ціннісно-професійні орієнтації;
- мотивацію;
- емоційний інтелект та стресостійкість;
- вольові якості;
- психологічні знання та вміння.

Зауважимо, що вказані ресурси формуються у військовослужбовців, у тому числі, зусиллями військового лідера в процесі педагогічної діяльності, що дозволяє розглянути питання їхнього формування в умовах військового навчання та виховання.

Мета статті – визначити зміст психологічної підготовки військовослужбовця в системі педагогічної діяльності військового лідера. Відповідні завдання дослідження – з'ясувати характеристики військовослужбовця, які зумовлюють сформованість у нього психологічної готовності до професійної діяльності, і визначити шляхи їхнього формування при проведенні військовим лідером навчальних і виховних заходів.

Виклад основного матеріалу дослідження. З'ясування сукупності характеристик військовослужбовця як чинників психологічної готовності до професійної діяльності ґрунтуватиметься на наведеному нами вище визначенні цього поняття. Як зазначено, нею є стан військовослужбовця, який характеризується мобілізацією його певних внутрішніх ресурсів. Отже, окремі складові психологічної готовності зумовлені наявністю у військового фахівця цих ресурсів, а тому саме останні потребують нашого детального розгляду та аналізу. Першим із внутрішніх ресурсів військовослужбовця, як вже зазначено, є його ціннісно-професійні орієнтації, якими, на наш погляд, слід вважати, зокрема, професійні знання й уміння, погляди, переконання та принципи виконання службових обов'язків. Розглянемо окремі з них.

Військові та прикладні до них знання й уміння є результатом педагогічної діяльності військового лідера та, безумовно, цінностями для кожного військовослужбовця як професіонала. При цьому вони можуть становити цінність лише як загальновійськову чи наукову, а можуть ще й особистісну, що свідчитиме про інший рівень її сприйняття військовим фахівцем. А це, у свою чергу, позначиться на його мотивації до засвоєння змісту військового навчання. Окрім того, усвідомлення факту оволодіння значущими для себе знаннями та вміннями забезпечує набуття військовослужбовцем впевненості у своїх силах, що породжує в нього відчуття психологічного комфорту та захищеності. Завдяки цьому знання та вміння як професійні цінності є чинником зменшення впливу різних негативних факторів, зокрема страху.

Таким чином, військовий лідер повинен забезпечити умови, за яких знання та вміння стають для військовослужбовця особистісною цінністю. Провідна з них, вважаємо, полягає в забезпеченні військових фахівців власним досвідом застосування того чи іншого знання або вміння, коли ця цінність стала актуалізованою. Цей досвід має бути не лише успішним, але й однозначно переконливим щодо затребуваності змісту навчання. Отже, формування особистісних цінностей у вигляді профе-

сійних знань й умінь проходить через активну практичну складову підготовки військовослужбовця.

Професійні погляди є характеристикою сприйняття, розуміння та оцінки військовослужбовцем всіляких явищ, процесів і питань, пов'язаних з його буттям. Професійні погляди застосовуються зокрема щодо сутності військового служіння, значущості окремих знань та умінь, особистої готовності військовослужбовця до професійної діяльності, стану військово-політичної ситуації в країні, боєздатності власних збройних сил та армії супротивника тощо. Погляди можуть нав'язуватися ззовні, наприклад, засобами пропаганди або конкретно людиною, проте, якість особистісної характеристики військовослужбовця вони набувають лише внаслідок особистого осмислення, емоційного переживання та закріплення їх у свідомості як власних, а тому і ціннісних для військового фахівця.

Системність і предметність професійних поглядів дозволяє військовослужбовцю здійснювати аналіз оточуючих явищ і процесів, прогнозувати їхній розвиток. Це стосується й ситуації бою – предметом аналізу та прогнозування, заснованих на професійних поглядах, є тактичні переміщення, взаємодія з іншими підрозділами, реакція супротивника, а головне, – власна поведінка, особистий психоемоційний стан, порядок і зміст виконання бойового завдання. Розуміння деталей, причинно-наслідкових зв'язків, прогнозованість і передбачуваність бойової обстановки та власних дій дозволяє військовослужбовцю мати впевненість у собі та в діях командира, що зменшує вплив негативних чинників на власний психо-емоційний стан і якість виконуваних завдань. І навпаки, відсутність у військовослужбовця професійних поглядів як фахового світогляду утворює ситуацію невизначеності, зумовлює стан його невпевненості, незахищеності, вразливості та в цілому неготовності до можливих потрясінь.

Шлях формування професійних поглядів військовослужбовця, на нашу думку, вимагає створення ситуацій, у яких він здійснює аналіз та оцінювання предметів військової дійсності, висловлює власне ставлення до них. Зазначені ситуації можливі зокрема завдяки використанню військовим лідером таких методів активного навчання, як "дискусія" та "мозковий штурм", спеціально дібраних ділових і рольових ігор, спонукання військового фахівця до рефлексії своєї участі у цих заходах тощо.

Щодо *переконань* військовослужбовця зауважимо, що ними є погляди, у справедливості яких людина стає впевненою внаслідок багаторазового відстоювання власної правоти. Тобто завдяки тому, що військовослужбовець багато разів зумів комусь довести справедливість власних поглядів, вони набувають якості переконань, а отже, стають більш ціннісними для нього. Отже, зазначені й інші методи активного навчання, які забезпечують "боротьбу" поглядів, актуальні й щодо формування переконань. А вже наявність переконань забезпечує впевненості військовослужбовця у власних силах та готовності до будь-яких негативних впливів на нього.

Ще більший рівень впевненості властивий тим військовим фахівцям, які мають свої *принципи* виконання професійних обов'язків. Ці принципи стосуються добру певних знань, способів власної поведінки як члена військового підрозділу та учасника бою. Практичні, моральні та теоретичні засади принципів вже прийняті як цінності, що доведені собі як глибокі переконання та попередньо апробовані, а це зумовлює заздалегідь зроблений вибір способу поведінки під час бою – не знімати шолом та бронжилет, завжди забезпечувати маскування, не залишати пораненого, пересуватися певним чином

залежно від умов та характеру бою, миттєво реагувати на звук пострілу важкої зброї ворога, застосовувати прийоми психологічної саморегуляції, тримати зосередженість на виконанні власної дії як "номера" бойового розрахунку тощо. Іншими словами, завдяки наявності принципів військовослужбовець фактично вирішує наперед, що і як має робити, його віра у своїх діях є непохитною, та він неодмінно виконає те, що передбачено принципами. За такої ситуації вплив негативних чинників стає мінімізованим, а психологічна готовність військовослужбовця діяти в практичних ситуаціях відповідно до сутності наявних знань та умінь набуває високого рівня.

Природно, що набуття військовослужбовцями принципів виконання професійних обов'язків можливе лише в разі активного залучення об'єктів навчання до практичної діяльності. Окремі принципи, наприклад, щодо забезпечення субординації в стосунках у військовому середовищі, розумної ініціативності, регулярного догляду за власною зброєю, керівні для військовослужбовця не лише в бойовій ситуації, тому можуть формуватися з першого дня служби, якщо військовий лідер створить належні умови. При поступовому розвитку процесу військового навчання створюються нові можливості для формування у військовослужбовців чергових принципів службової діяльності, зокрема поведінки в умовах бою тощо.

Мотивація є одним із найважливіших внутрішніх ресурсів військовослужбовця щодо виконання професійних обов'язків в умовах бойової обстановки. Серед мотивів, появу яких здатен спонукати військовий лідер під час навчальних і виховних заходів із військовослужбовцями і які ми вважаємо значущими для набуття ними внутрішньої готовності виконувати свій обов'язок воїна в протистоянні будь-яким викликам, можна виділити такі: *мотиви турботи про сім'ю та самого себе* (повернутися додому живим); *відповідальності перед своїми побратимами* (не підвести товаришів та свого командира); *наповнення свого перебування в бою моральним та історичним сенсом* (перемогти ворога задля звернення справедливості та виконання свого військового обов'язку). Наявність цих та інших мотивів спонукає військовослужбовця до ретельної підготовки до бою не лише перед його початком, а ще під час військового навчання та тренувань у складі власного військового підрозділу. У свою чергу, наявна ретельність підготовки зумовлює її якість, а отже, впевненість військовослужбовця в собі та його психологічну готовність діяти в бою.

Зазначимо, що формування зазначених мотивів виходить за межі процесу військового навчання та виховання, зокрема, мотив турботи про сім'ю та самого себе не може формуватися без укріплення стосунків з родиною, що вимагає забезпечення можливості військовослужбовця регулярно комунікувати з рідними та близькими в той чи інший спосіб. Але в навчальних і виховних ситуаціях цілком можливо пов'язати той чи інший контекст педагогічної взаємодії з цінностями родинного життя, чинником переживання сім'ї за долю військовослужбовця та життям людини як найвищої цінності взагалі. Ці думки доцільно висловлювати й обговорювати, наприклад, при розгляді питань дії ворожої пропаганди на військовослужбовців та їхні сім'ї або при вивченні безпекових заходів під час бою й наслідків нехтування ними. Поза навчальними заняттями військовий лідер може проводити відповідні індивідуальні та колективні бесіди, певні виховні заходи, у ході яких культивуються цінності сім'ї, Батьківщини, людського життя, військової професії тощо.

Формування мотиву відповідальності перед своїми побратимами сприяє використанню навчальних вправ,

які вимагають виконання в групі, з обов'язковим аналізом помилок її окремих учасників, що містить пояснення негативних, і навіть трагічних, наслідків в умовах бою. Відповідальність перед товаришами зростатиме, якщо навчальні заходи вимагатимуть від військового колективу згуртованості, взаєморозуміння та взаємоповаги його членів. Цьому сприятимуть, зокрема, імітаційні заходи щодо відтворення бойової обстановки та виконання групових завдань високої складності, ігрові технології навчання та проведення змагань між підрозділами. Важливим є елемент рефлексивної діяльності військовослужбовців по закінченню таких навчальних заходів, коли вони між собою обговорюватимуть вдалі та невдалі аспекти командної роботи. Мотив військовослужбовців щодо наповнення свого перебування в бою моральним та історичним сенсом формується при вивченні історії та культури власного народу, розбору перебігу окремих військових битв і війн та їхніх наслідків на подальше життя людей, визначення значущості у цих подіях чинника особистості як генерала чи гетьмана, так і простого солдата чи козака.

Емоційний стан військовослужбовця є однією з характеристик, що визначає його психологічну готовність до здійснення професійної діяльності. Він мінливий і може бути сприятливим або несприятливим для виконання певного завдання. Наприклад, емоційне збудження недопустиме для пілота, розвідника снайпера та будь-якого командира, адже не дозволить прийняти зважене рішення. Природно, що кожну людину постійно оточують чинники, які здатні вплинути на її емоційний стан і завадити виконанню роботи, а тим більше в умовах бою, відповідно, якщо вона є професіоналом, то повинна враховувати цей фактор, уміти розпізнавати емоції ще на стадії, коли вони зароджуються, та вгамовувати їх, що є показником сформованості **емоційного інтелекту**.

Якщо військовослужбовець контролює власний емоційний стан, то виявляє емоційну стійкість до зовнішніх та внутрішніх стрес-факторів, що призводить до набуття ним **стресостійкості**. Отже, емоційний інтелект та стресостійкість військовослужбовця є його взаємопов'язаними характеристиками, які серед інших чинників зумовлюють стан психологічної готовності до службової діяльності та є відповідними внутрішніми ресурсами військового фахівця до виконання професійних обов'язків в умовах бойової обстановки. Отже, їхній розвиток є одним із завдань військового лідера при педагогічній взаємодії з підлеглими. Задля цього вважаємо за доцільне проводити навчальні заходи, які містять індивідуальні та колективні практичні вправи, що супроводжуються виявом певних емоцій військовослужбовців, наприклад, нестриманості, занепокоєності, задоволення/незадоволення собою чи кимось, захоплення, розчарування, страху, роздратування тощо. Зокрема йдеться про вправи змагального характеру, на злагодженість роботи екіпажів (розрахунків), групові тактичні вправи, із комплексним залученням військовослужбовців різного фаху тощо. На нашу думку, по закінченню виконання таких вправ обов'язково має бути приділений час обговоренню з підлеглими їхніх емоційних проявів. Вони повинні самі визначати причини та глибину власних емоцій, характеризувати їхній позитивний та негативний вплив на виконання навчальних завдань, визначати здатність до самоконтролю емоційної поведінки. Під час таких рефлексивних заходів військовий лідер має надати поради та рекомендації щодо саморегуляції емоційного стану, навчити відповідним методикам, поділитися власним досвідом, особливо щодо володіння собою в стресових умовах.

Окремим засобом набуття військовослужбовцями досвіду саморегуляції емоційного стану та якості стресостійкості є запровадження навчальних заходів, що безпосередньо передбачають створення стресових ситуацій та прецедентів для прояву емоцій, вимагають застосування технік саморегуляції емоційного стану. Такими заходами можуть бути завдання, що призводять до глибокого фізичного виснаження (маршкідки з подоланням штучно створених чи природних перешкод, несенням важкого обладнання), вимагають виконання завдання в умовах дефіциту часу та під тиском усвідомлення відповідальності (надання медичної допомоги, прийняття командирського рішення), містять чинники, що заважають зосередитися на виконанні завдання (вибухи, поштовхи, крики, обливання водою тощо) тощо.

Відомо, що важливою умовою наявності у військовослужбовця психологічної готовності до виконання професійної діяльності є сформованість його **вольових якостей** як певного відповідного ресурсу. Природно, що ці якості проявляються і можуть бути розвиненими в ситуаціях, коли людина перебуває на межах власної фізичної чи психологічної спроможності задля того, щоб виконати чи завершити дію, зробити останній крок, здійснити чергову спробу, довести до завершення свій намір, але повинна це зробити через концентрацію всіх внутрішніх зусиль. Типовими обставинами, що передують вольовій дії, є виняткова втома, виснаження, нестача сил, хронічне недосипання та недоїдання, біль, наявність суттєвих несприятливих чинників та обставин, що перешкоджають досягненню цілі, потреба володіти собою тощо. Наявність у військовослужбовця вольових якостей свідчить про досвід подолання різноманітних труднощів, і відповідно, його впевненість у собі та готовність до нових викликів.

Відповідно, формування такого досвіду може бути одним із педагогічних завдань військового лідера. Зрозуміло, що умови психологічного та фізичного виснаження військовослужбовців майже неможливо та недоцільно відтворити у ході традиційних навчальних занять (за винятком занять, напр., зі спеціальної фізичної підготовки), тому формування вольових якостей є предметом підготовки в ході польового навчання та спеціальних тренувань. Проте вольові якості в людини набувають розвитку у процесі роботи над собою в цілком буденних ситуаціях. Тому військовий лідер має спонукати своїх підлеглих до самовиховної та самоосвітньої діяльності, яка визначається наявністю цілей і програм самовиховання (самоосвіти), регулярністю відповідних заходів, самоконтролем взятих на себе зобов'язань, самооцінкою досягнень тощо. Тривала та наполеглива робота військовослужбовця над собою приведе до досвіду перемог над собою і розвитку у нього вольових якостей.

Психологічні знання та вміння є найважливішими ресурсами щодо набуття військовослужбовцем психологічної готовності до професійної діяльності. Як зазначено, стресові умови несення служби вимагають від нього застосування технік саморегуляції емоційного стану. Відповідно кожен військовослужбовець має бути обізнаним щодо них та готовим їх застосовувати. Такі знання можуть бути доповненими та поглибленими щодо надання психологічної допомоги товаришу, його підтримки в тій чи іншій службовій або життєвій ситуації, прояву емпатії тощо.

Формування окреслених психологічних знань та умінь, а також досвіду їх застосування військовослужбовцями, має бути серед педагогічних завдань кожного військового лідера. Шляхи для цього відмінні, з огляду на його посадові обов'язки та можливості, адже військовий

лідер може бути викладачем загальновійськових дисциплін або саме військової психології, командиром взводу, офіцером-психологом тощо, тобто особою, яка здатна забезпечити лише певні умови психоедукації військовослужбовців або продемонструвати приклади актуальності психологічних знань й умінь, або роз'яснити їх зміст, або надати приклади їх застосування, або створити практичні ситуації для використання психологічних технік тощо. Проте саме комплексна робота військових лідерів різної посадової приналежності здатна забезпечити всебічну теоретичну та практичну психологічну підготовленість військовослужбовців. Так само цей комплексний підхід справедливий і для формування інших складових психологічної готовності військових фахівців до професійної діяльності. Військові лідери відрізняються не лише за посадами, а й за рівнями лідерства – особистісним (безпосереднім), організаційним і стратегічним [2]. Відповідно вони мають різні можливості щодо створення педагогічних умов формування тих чи інших внутрішніх ресурсів військовослужбовців, а тому їхні спільні зусилля доповнюють одне друге. За рахунок вищих рівнів військового лідерства елементи безпосередньої педагогічної взаємодії з військовослужбовцями з боку командирів нижньої ланки, військових педагогів, офіцерів-психологів й інших суб'єктів лідерства набувають системності та мають кооперативний ефект. Таким чином, визначені у нашому дослідженні шляхи формування тих чи інших характеристик військовослужбовця у межах його психологічної підготовки є прикладами та орієнтирами для військових лідерів різного рангу й посадової приналежності, які вони мають взяти до уваги при проектуванні власних навчальних і виховних заходів.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

У ході проведеного дослідження розглянуто характеристики військовослужбовця, які зумовлюють його психологічну готовність до виконання професійних завдань та є предметом педагогічної діяльності військового лідера, що дозволило визначити шляхи їх формування при проведенні навчальних і виховних заходів. Зокрема, акцентовано увагу на ряді внутрішніх ресурсів військовослужбовця до виконання професійних обов'язків в умовах бойової обстановки, до яких належать його ціннісно-професійні орієнтації (професійні знання й уміння, погляди, переконання та принципи виконання службових обов'язків), мотивацію, емоційний інтелект і стресостійкість, волевольності, психологічні знання та уміння.

Щодо конкретизації педагогічних засобів військового лідера в контексті формування різних внутрішніх ресурсів військовослужбовця визначено активні методи практичного навчання, створення ситуацій, які вимагають від військовослужбовця аналізу та оцінювання предметів військової дійсності із обговоренням власного ставлення до них, проведення індивідуальних і групових бесід, використання заходів, що передбачають створення стресових ситуацій, прояв емоцій у військовослужбовців, їхнє фізичне виснаження тощо.

Подальші перспективи проведеного дослідження полягають у визначенні потенціалу педагогічної взаємодії військового лідера з підлеглими щодо забезпечення інших складових підготовки військовослужбовців – виконавчої, командної, комунікативної, етичної, культурологічної, організаційної та інших, які є невід'ємною частиною будь-якої військової професії.

Список використаних джерел

1. Кучерявий А. О. Цілі підготовки військового лідера до виконання педагогічної функції // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки, 2021. № 4(48). С. 16–24.
2. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України / Гол. управління доктрин та підготовки Ген. штабу ЗСУ. 01.12.2020. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Si06LMiUbFWSvg1TFh2vNHlySFurCthT/view> (дата звернення 20.06.2022).
3. Army Command Policy / Headquarters Department of the Army. Washington. URL: <https://www.nrc.gov/docs/ML0807/ML080790409.pdf> (дата звернення 21.06.2022).
4. Формування психологічної готовності військовослужбовців до виконання завдань Антитерористичної операції: поради для офіцерів та сержантів / Штаб АТО, 2014. 22 с. [Електронний ресурс]. URL: www.mil.gov.ua/content/pdf/p_gotov_book.pdf (дата звернення 21.06.2022).
5. Стрельбицька С. М. Психологічна готовність до професійної діяльності майбутніх соціальних працівників у ВНЗ // Зб. наук. пр. Херсон. держ. ун-ту. Педагогічні науки, 2016. Вип. 69(2). С. 147–151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_69%282%29_33 (дата звернення 22.06.2022).
6. Столярчук О. А., Сергєєнкова О. П. Формування психологічної готовності студентів до майбутньої професійної діяльності // Humanitarium, 2019. Вип. 42(1). С. 164–173. URL: https://www.researchgate.net/publication/340838116_FORMUVANNA_PSIHOLOGICNOI_GOTOVNOSTI_STUDENTIV_DO_MAJBUTNOI_PROFESIJNOI_DIALNOSTI (дата звернення 22.06.2022).
7. Гуртовенко Н.В. Мотиваційний компонент – головна складова готовності студентів до професійної діяльності // Наук. записки Нац. ун-ту "Острозька академія". Психологія і педагогіка, 2014. Вип. 30. С. 55–58. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_30_13 (дата звернення 22.06.2022).
8. Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження : метод. посіб. / О.М. Кокун, В.М. Мороз, І.О. Пішко, Н.С. Лозинська. Київ : 7БЦ, 2021. 170 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/726799/1/Посіб_%20СТАРТ_ISBN.pdf (дата звернення 23.06.2022).
9. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації : монографія / О.С. Колесніченко, Я.В. Мацегора, В.І. Воробйова та ін. Харків : Нац. акад. НГУ, 2016. 335 с. URL: http://books.ndcnangu.co.ua/knigi/Monohraf_psykholohichna_hotovnist_2016.pdf (дата звернення 23.06.2022).
10. Бабаян Ю.О., Грішман Л.О. Особливості психологічної готовності військовослужбовців до дій в екстремальних умовах // Наук. вісн. Миколаїв. нац. ун-ту імені В.О. Сухомилинського. Психологічні науки, 2014. Вип. 2.13(109). С. 17–21. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&image_file_name=PDF/Nvmdups_2014_2.13_4.pdf (дата звернення 23.06.2022).
11. Кириченко А.В. Структура психологічної готовності військовослужбовців десантно-штурмових військ збройних сил України до ведення бойових дій // Вісн. Нац. ун-ту оборони України, 2020. Вип. 5(58). С. 80–88. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/224443/224649> (дата звернення 24.06.2022).
12. Нікітенко Г.О. Факторна модель психологічної готовності мобілізованих військовослужбовців // Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Психологічні науки, 2018. Вип. 4. С. 60–67. URL: <http://pj.journal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/135/130> (дата звернення 24.06.2022).
13. Павелко І.І. Модель професійно-психологічної готовності до діяльності в екстремальних умовах військових розвідників та підрозділів спеціального призначення // Військ.-техн. зб., 2016. № 14. С. 146–152. URL: <http://vtz.asv.gov.ua/article/download/153837/153411/333484> (дата звернення 24.06.2022).
14. Юркова О. Структурно-функціональна модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань // Knowledge, Education, Law, Management, 2021. №1(37). С. 206–214. URL: <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/5863> (дата звернення 24.06.2022).

References

1. Kucheryavyy, A.O. (2021). Goals of a Military Leader Training to Execute His Pedagogical Functions. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Military-special sciences*, 4 (48), 16-24 [in Ukrainian].
2. The Doctrine of Development of Military Leadership in the Armed Forces of Ukraine, approved by the Chief of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine 01.12.2020. *The Main Department of Doctrine and Training of the General Staff of the Armed Forces of Ukraine & The Center for Operational Standards and Training Methods of the Armed Forces of Ukraine*. <https://drive.google.com/file/d/1Si06LMiUbFWSvg1TFh2vNHlySFurCthT/view> [in Ukrainian].
3. Army Command Policy (2006). *Headquarters Department of the Army. Washington*. <https://www.nrc.gov/docs/ML0807/ML080790409.pdf>. [In English]
4. Formation of the psychological readiness of military personnel to execute the tasks of the Anti-Terrorist Operation (advisor for officers and sergeants) (2014). *Headquarters of the Anti-Terrorist Operation*. www.mil.gov.ua/content/pdf/p_gotov_book.pdf [in Ukrainian].

5. Strelbitska, S.M. (2016). Psychological Readiness for Professional Activity of Future Social Workers in Universities. *Collection of Scientific Papers of Kherson State University. Pedagogical sciences*, 69 (2), 147-151. http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpn_2016_69%282%29_33 [in Ukrainian].

6. Stoliarchuk, O. A. & Serhieienkova, O. P. (2019). Formation of Students' Psychological Readiness to Future Professional Activity. *Humanitarium*, 42 (1), 164-173. https://www.researchgate.net/profile/Olesia-Stoliarchuk/publication/340838116_FORMUVANNA_PSIHOLOGICNOI_GOTOVNOSTI_STUDENTIV_DO_MAJBUTNOI_PROFESIJNI_DIALNOSTI/links/5eaaa751299bf18b958855ed/FORMUVANNA_PSIHOLOGICNOI_GOTOVNOSTI-STUDENTIV-DO-MAJBUTNOI-PROFESIJNI-DIALNOSTI.pdf [in Ukrainian].

7. Gurtovenko, N. V. (2014). The Motivational Component Is the Main Constituent of Students' Readiness for Professional Activity. *Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". Series: Psychology and pedagogy*, 30, 55-58. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nznuoapp_2014_30_13 [in Ukrainian].

8. Kokun, O. M., Moroz, V. M., Pishko, I. O. & Lozinska, N. C. (2021). *Formation of Psychological Readiness of Military Servicemen Under Contract to Perform Assigned Tasks During Combat Coordination: Method. Manual*. Kyiv, Ukraine : 7BTs. https://lib.iitta.gov.ua/726799/1/Пoci6_%20ТАРТ_ISBN.pdf [in Ukrainian].

9. Kolesnichenko, O. S., Matsegora, Ya. V., Vorobyova, V. I. & etc. (2016). *Psychological Readiness of Servicemen of the National Guard of Ukraine for Service-Combat Activities Outside the Permanent Deployment Point: Monograph*. Kharkiv, Ukraine: Natsionalna akademiia NGU.

http://books.ndcngu.co.ua/knigi/Monohraf_psykholohichna_hotovnist_2016.pdf [in Ukrainian].

10. Babayan, J. O., Grishman, L. A. (2014). Features of Psychological Readiness of the Military to Operate in Extreme Conditions. *Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after V. O. Sukhomlynskyi. Series: Psychological sciences*, 2.13 (109), 17-21. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nvmdups_2014_2.13_4.pdf [in Ukrainian].

11. Kyrychenko, A. V. (2020). Structure of Psychological Readiness of Military Servants of the Land Assault Troops of The Armed Forces of Ukraine for Combating. *Bulletin of the National Defense University of Ukraine*, 5 (58), 80-88. <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/224443/224649> [in Ukrainian].

12. Nikitenko, H. O. (2018). Factor Model of Psychological Readiness of Mobilized Soldiers. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Psychological Sciences*, 4, 60-67. <http://pjjournal.kspu.edu/index.php/pj/article/view/135/130> [in Ukrainian].

13. Pavelko, I. I. (2016). Model Professional and Psychological Readiness for Work in Extreme Conditions of Military Intelligence. *Military and technical collection*, 14, 146-152. <http://vtz.asv.gov.ua/article/download/153837/153411/333484> [in Ukrainian].

14. Yurkova, O. (2021). Structural and Functional Model of the Development of Psychological Readiness of Soldiers of Tank Units to Perform Combat Tasks. *Knowledge, Education, Law, Management*, 1(37), 206-214. <https://kelmczasopisma.com/viewpdf/5863> [in Ukrainian].

Надійшла до редколегії 11.07.22

A. Kucheriavyi, Dr of Sci. in Pedagogy, Prof.
ankuchalex@gmail.com
ORCID 0000-0003-0510-4864
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

PSYCHOLOGICAL TRAINING OF A SOLDIER IN THE SYSTEM OF A MILITARY LEADER'S PEDAGOGICAL ACTIVITY

Every officer, sergeant, military trainer or other person, who meets the requirements and criteria of the military leadership, has a direct influence on forming different components of soldier's readiness for professional activity. The issue of psychological training of military servicemen during pedagogical activity of a military leader is studied in the article as an actual direction of this forming process. In particular two tasks are completed. Firstly, the soldier's features that predetermine formation of their psychological readiness for service are revealed. Secondly, the ways of forming those features are determined for teaching and educational events conducted by a military leader. Generalized definition of the term of soldier's psychological readiness for professional activity is given on the base of analysis of scientific literature. This research step has let to specify the complex of soldier's characteristics as directions of psychological training. The set of internal resources of a soldier for performing professional duties in combat situations is relegated to these characteristics. It is about professional orientation values (professional knowledge and skills, views, beliefs and principals of service duty obeying), motivation, emotional intelligence and stress resistance, strong-willed qualities, psychological knowledge and skills of a military serviceman. Each of these internal resources as well as the ways to form ones in the system of military leader's pedagogical activity are detailed in the research. Active methods of practice training, creating situations of analyzing and estimating of military reality by a soldier, who says personal attitude to it, individual and group dialogues, using actions for making stressful situations and emotional exhibiting by military servicemen, their physical exhaustion are distinguished among such ways. Herewith the specifics of particular soldier's internal resources and peculiarities of their formation are taken into account. From among these features it is accentuated that only complex work of all military leaders (trainers, commanders, officer-psychologists etc.) does guarantee complete theoretical and practical psychological readiness of soldiers.

Keywords: military leader, soldier, psychological training, psychological readiness, internal resources, pedagogical activity, training and educational events.